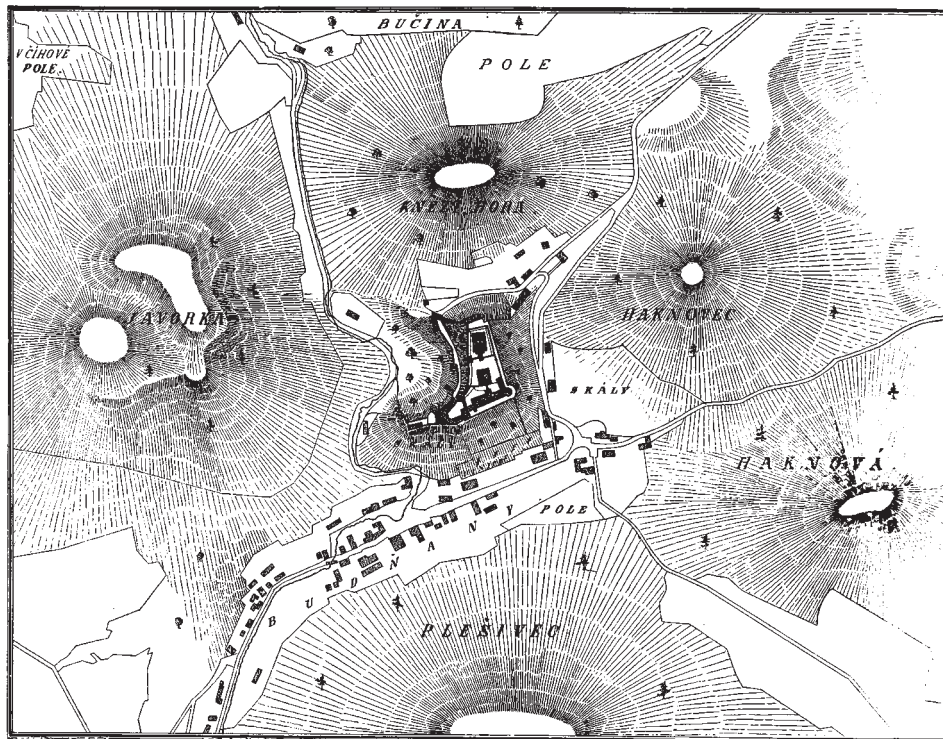

ARCHITEKTURA VE SLUŽBÁCH PANOVNÍKA - ZÁKLADNÍ ARCHITEKTONICKÁ KONCEPCE KARLŠTEJNA A JEJÍ INSPIRAČNÍ ZDROJE*

KLÁRA BENEŠOVSKÁ

Snad všichni badatelé, kteří se Karlštejnem zabývali, snažili se vyrovnat s absencí pramenů důkazů o přesném datu založení a o jeho původním účelu na jedné a jeho následným využitím pro úschovu nejposvátnějších pokladů říše i království na straně druhé. Zdálo se, že poslední odborná diskuse, spjatá s výstavou a publikací *Magister Theodoricus* v letech 1997 až 1998, udělala v těchto otázkách konečně jasno. Jak dostupné historické prameny, tak stavba sama byly podrobeny nové přísné analýze a výsledkem byl jasný verdikt: historické prameny funkci Karlštejna coby schrány nejzvácnějších ostatků až do poloviny 60. let 14. století nepotvrzují, dokládají pouze funkci rezidenční. Pokud jde o vlastní stavbu, ta nevykazuje žádné indicie o prvotním ideovém záměru, stupňovitá dispozice i „vzájemné prostorové vztahy hradních objektů lze odvodit z obranných zákonitostí nevýhodného staveniště“, stavební podobu a dispoziční řešení plně od předchozího domácího vývoje. Potud historici a castellog.¹⁾ Tato „věčná kritika vlekle opakovaných omylů či zkažek“²⁾ zbavila tedy konečně hrad jeho zatěžující ideové náplně. Důsledky jsou nabíledni: Zůstal nám tu jakýsi obecný hrad vědeckou objektivní metodou řádně vyčištěný: Karlem založený a stavěný bez zvláštního úmyslu, který bylo možné v budoucnu plnit rozličnými obsahy podle okolností a potřeby.

Dovádím samozřejmě důsledky věčné kritiky *ad extremis*, ale činím tak proto, abych připomněla, že výběr terénu pro nový hrad i jeho základní dispozice musely být v základních

Obr. 1: Situace hradu Karlštejna mezi okolními kopci (podle: A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze české VI*, Praha 1889, s. 46).

rysech promyšleny již před jeho založením a vycházely patrně z určitého prvotního záměru, který se ovšem mohl upřesňovat podle nových okolností v průběhu stavby.

Zopakujeme si proto základní charakteristiku hradu pokud jde o jeho místo v krajině i vlastní architekturu:

Místo pro hrad bylo zvoleno ve starém královském hvozdu, stranou hlavních dálkových cest tak, aby hrad zůstal přichozimu do poslední chvíle skryt mezi okolními kopci i od řeky Berounky (obr. 1). Původní cesta od Prahy (přes Stodůlky, Řeporyje, Ořech, Mořinu) vedla od severu úvalem mezi Kněží horou a Haknovcem úvozem, prokopaným v sedle. Proti směru cesty na nejvyšším místě hradního ostrohu uviděl přichozí nad sebou nejprve mohutnou Velkou věž, otočenou zesílenou čelní zdí bez oken k přístupové cestě. Vstup chránil hluboký příkop, přes něj vedl most (tu začátku mostu byl po založení kapituly postaven později dům kanovníků, odtud název Kněží hora). První hradní brána (Voršílka) a cesta, vedoucí na okraji svahu prázdným předhradím k bráně druhé mezi první a druhou hradební zdí, byla pod kontrolou stráží, sloužících na ochozu Velké věže a na hradbách (obr. 2). Druhou branou se vstoupilo na menší nádvoří před purkrabským domem a odtud hlavní branou v silné mohutné zdi do vnitřního hradu.³⁾

*) Tato studie vychází z referátu, který byl přednesen na konferenci „Scho-dištní cykly Velké věže hradu Karlštejna: stav po restaurování“ v Emauzích 5.–7. 5. 2004. Po vydání sborníku *Dvorské kaple* (konference z roku 1998) a jeho zpřístupnění na konci roku 2004 nezbylo než reagovat na tam publikované názory, pokud jde o stavební vývoj Velké věže (Chudárek), a tradici uložení říšských svátostí (Kroupovi), kterých se shodou okolností týkal i přednesený referát.

1) T. Durdík in: J. Fajt (ed.), *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997, s. 58 a F. Kavka, *Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy*, tamtéž s. 16–28. L. Gottfried, tamtéž, s. 150. Více k tomu recenze K. Benešové in: K. Benešová – Z. Všecká: J. Fajt (ed.), *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. (rec.)*, *Umění XLVI/1998*, s. 262–275.

2) M. Bartlová, *Karlštejn, jeho císař a jeho malíř, Dějiny a současnost* 1998, s. 40–43.

3) Při stručné rekonstrukci situace 14. století v otázce přístupu, dispozice hradních budov a komunikací uvnitř hradu se opírám o základní průzkumy D. Menclové z konce 40.–50. let 20. století. D. Menclová,

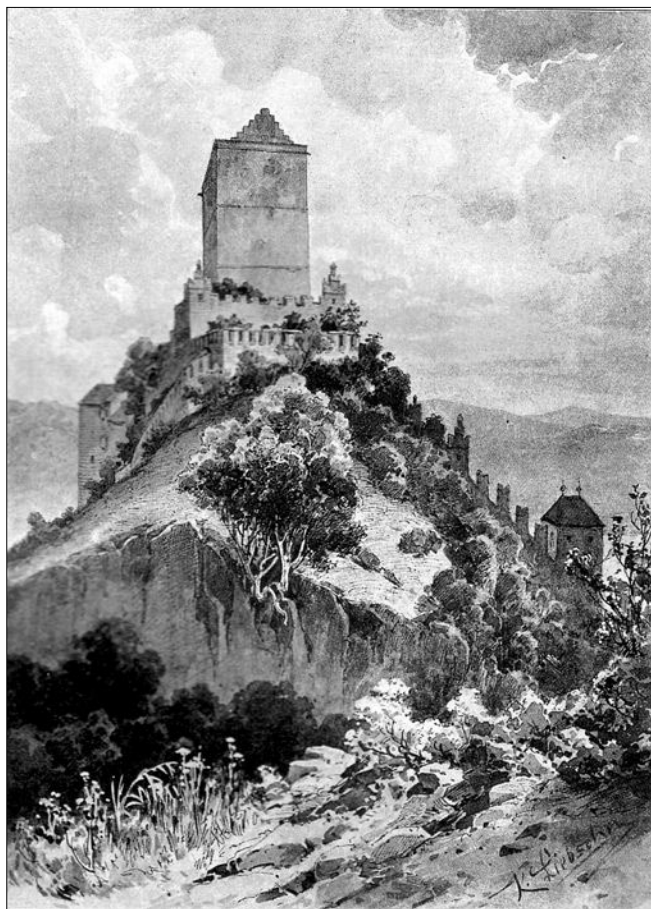
Názornou představu o uspořádání hradního areálu vzhledem k terénu a o proporcích a vzájemných vazbách tří hlavních hradních budov pro dobu konce Karlovy doby dává dodnes model hradu, provedený podle Dobroslavy Menclové roku 1956 na základě studia starých vyobrazení a zpráv z doby restaurace hradu v 19. století, ze zaměření, pracovních skic a kreseb z éry Franze Schmidta a Josefa Mockera.⁴⁾

Na jižní, nejlépe chráněné straně, na kraji příkré stráně do Hlubokého dolu, byl zbudován palác. Prudce se svažující skalnatý terén od Velké věže k paláci byl vyrovnán terasami. Prostranství před palácem bylo velmi těsné, pouhé 4 m úzké, i když dnešní čtyřramenné schodiště u paláce je až pozdně gotické. Mezi úrovní terénu před palácem a terasou při Mariánské věži byl výškový rozdíl 8 m – vyrovnávalo jej boční schodiště částečně vytesané ve skále (obr. 3). Do prvního patra paláce (velká síň pro dvory a kaple sv. Mikuláše) se vstupovalo z těsného nádvoří volnými schody a dále schody dřevěnými na pavlače kolem druhého patra, které zaujaly reprezentativní prostory a komnaty císaře s jeho soukromou oratoří v apsidě. Třetí hrázdné patro nad ním obývala císařovna a její doprovod. Spojení mezi ložnicemi císařských manželů umožňovalo točité schodiště v síle zdi u apsidy.

Přímá cesta ke střední, tzv. kostelní či Mariánské věži vedla zvenčí přes zmíněné schody ve skále na severní straně palácového dvorka a ústila na ochoz široké západní hradební zdi. Odtud, přímo z ochozu se přecházelo po zvedacím můstku do přízemí věže. Hradní ochozy byly také jedinou schůdnou komunikací, která úrovně vnitřního hradu spojovala. Je zřejmé, že stísněný prostor před palácem nedával možnosti pro větší slavnostní akce s účastí publika nebo okázalé vítání mnoha vzácných hostů. Ani kolem obou věží nebyl skalnatý terén schůdný.

Co je důležité a podstatné, je fakt, že **přímý** přechod z paláce do střední věže vedl pouze a jediné z **císařova** patra, z velkého sálu s Lucemburským rodokmenem přes padací můstek.⁵⁾ Tato lávka ústila do prvního patra střední věže, odkud se vystoupalo schody v síle zdi do patra druhého, kde – jak víme z nálezů J. Mockera a jejich interpretace D. Menclovou – zabírala celé patro původně jedna velká komnata s krbem, jejíž okna měla mít ostění vykládaná polodrahokamy. Úzkou chodbou byla spojena s kaplí, zbudovanou od počátku v síle jižní zdi⁶⁾ (obr. 6).

Přechod od obytných a reprezentativních prostor k výše položenému a oddělenému prostoru ve střední věži, propojenému s uzavřenou oratoří, svědčí o původním záměru vyhradit si zde místo pro nerušenou duchovní koncentra-

Obr. 2: K. Liebscher, Hrad Karlštejn od severu – vpravo pod Velkou věží vstupní brána Voršílka (podle: A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze české VI*, Praha 1889).

ci a kontemplaci v sousedství svatých ostatků. Odpovídá tomu konečně i pevnostní charakter této střední věže se silnými zdmi a její místo v celku hradní dispozice, stejně jako jímky po drahých kamenech v ostění oken původního sálu. Zřízení kapituly v roce 1357 si vynutilo dispoziční a funkční změny, které ovšem sakrální náplň tohoto patra střední věže ještě posílily. Po předělení sálu v severní části vedle sakristie vznikla menší předsiň, skrze níž se poté procházelo k přechodu do posledního a nejvýznamnějšího hradního okrsku – k Velké věži.

Velká věž svojí monumentalitou a umístěním dominuje celé hradní dispozici a odpovídá plně představě o *tour-maitresse* francouzských hradů:⁷⁾ vedle podstatné funkce obranné je tu navíc i její mnohavrstevný význam symbolický. Nejde o *bergfried* (*tour-beffroi*) – tedy obrannou věž bez obytné funkce, ale ani o pouhou obytnou věž (*Wohnturm*, *tour-résidence*).⁸⁾ Díky své pozici nemohla být nikdy věží průcho-

Karlštejn a jeho ideový obsah, *Umění* 5, 1957, s. 277–300, zvl. 289. Táž, Dva modely hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* 1956, s. 243–252.

4) D. Menclová, Restaurace hradu Karlštejna (Příspěvek k dějinám teorie ochrany památek), *Zprávy památkové péče* 7, 1947, s. 73–120; Z. Chudárek, Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* 61, 2001, s. 28–34.

5) D. Menclová in: V. Dvořáková – D. Menclová, *Karlštejn*, Praha 1965, obr. 15, s. 16.

6) D. Menclová, o. c. v pozn. 5, s. 18–20. K nové interpretaci těchto nálezů Z. Chudárek v tomto sborníku. Pro veškerou literaturu, vztahující se k interpretacím účelu a významů sakrálních prostor hradu Karlštejna odkazují k publikacím J. Fajt (ed.), *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, Praha 1997 a J. Fajt (ed.), *Court chapels/Dvorské kaple*, Praha 2003.

7) J. Mesqui, *Châteaux et enceintes de la France médiévale. De la défense à la résidence*. 1. Les organes de la défense. Paris 1991, s. 91n.; *Týž*, *Châteaux et enceintes de la France médiévale. 2. De la défense à la résidence. La résidence et les éléments d'architecture*. Paris 1993, s. 24–35.

8) Tuto její funkci preferuje Zdeněk Chudárek s ohledem na nález staršího schodiště v síle zdi, trámové stropy nad klenbami druhého a třetího podlaží a změny, provedené při údajném přebudování místnosti v druhém patře na kapli. Podrobně k tomu Z. Chudárek, *Contribution to understanding the history of the construction of the Great Tower at Karlštejn Castle/Příspěvek k poznání stavebních dějin velké věže hradu Karlštejna*, in: J. Fajt (ed.), *Court chapels/Dvorské kaple*. Praha 2003, s. 258–268/469–473.

Obr. 3: Maketa gotického hradu Karlštejna podle D. Menclové, pohled od jihozápadu (Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, expozice na hradě Karlštejně).

zí, i když svým způsobem zastupuje, či spíš zesiluje vstupní věž do hradu:⁹⁾ vypíná se vysoko nad ní a nad přístupovou cestou jako jejich strážce. Její funkce štítové, obranné věže vylučovala pro její čelní fasádu užití plastické či dokonce figurální výzdoby, užívané zejména u věží nad vstupními branami mostními či hradebními-městskými, které se obracely k přichozím s jasným sdělením, deklarujícím poselství jejich stavebníků. To by zde ovšem navíc ani neodpovídalo charakteru tohoto hradu, uzavírajícího své tajemství za strohými holými zdmi.¹⁰⁾

Velká věž byla od vnitřního hradu zcela oddělena jako samostatná jednotka mohutnou zdi s ochozem a cimbuřím. Byla dokonce proti opevnění až do 16. století uzavřena, strážce, sloužící na ochozech, do jejích interiérů neměly přístup¹¹⁾ (obr. 5). Jediný vstup do ní byl možný přes druhé patro střední věže po krytém přechodu k malé baště a z ní přímo na dvorek před vstupem do čtyřramenného vřetenového schodiště.¹²⁾ I když dnes připouštíme, že toto schodiště bylo zasazeno do jižní zdi věže dodatečně,¹³⁾ na základě rozhodnutí o pohodlném a reprezentativním přístupu k nově vybavené kapli, a že symbolický význam schodiště měla podtrhnout náročná malířská výzdoba, nemůžeme vyloučit, že v této jižní zdi v přízemí byl situován již původní vstup do věže, byť by ústl na schodiště v síle zdi, podobně jako tomu bylo u střední (Mariánské) věže.¹⁴⁾

9) Vstupní věž Voršílka nebyla architektonicky nijak zvýrazněna, její ryze funkční podoba je strohá ve shodě s celkovým, jistě záměrným pojetím exteriérového působení ostatních budov hradu.

10) Z tohoto hlediska je samozřejmě zajímavý nedochovaný nápis na věži Voršílce, jímž se zabývá příspěvek Jana Chlívce v tomto sborníku.

11) D. Menclová, o. c. v pozn. 5, s. 22.

12) K typům gotických schodišť v českém prostředí M. Radová-Štiková, Naše kamenná schodiště vrcholné gotiky, Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze 15 (1/2), 1987, s. 17–35.

13) Z. Chudárek, 2003, o. c. v pozn. 8.

Je tedy zřejmé, že hlavní komunikace mezi nejvýznamnějšími prostory hradu – palácem s lucemburským rodokmenem a Karlovými soukromými komnatami, druhým patrem Mariánské věže a druhým patrem Velké věže byla vnímána **v konečné úpravě** jako jediná cesta – symbolická pouť k nejcennější svatyni hradu.¹⁵⁾

Veškeré tyto úvahy samozřejmě stojí a padají s vyřešením otázky, zda se s Velkou věží počítalo již v původním plánu hradu nejen jako s hlavní obrannou věží a současně věží obytnou, ale rovněž (a především) jako s možným úkrytem říšského pokladu.¹⁶⁾ Přízemí věže, zaklenuté až v pozdní gotice, mělo původně trámové stropy, první patro zabíraly dvě klenuté komnaty, ve kterých se konávaly manské soudy: obytný a profánní charakter obou podlaží potvrzují tvary oken a zejména krby.¹⁷⁾ Na Mockerově ře-

zu je vidět, že jak nad klenbou místností v prvním patře, tak nad klenbou kaple byly použity trámové stropy. Ty jsou chápány jako další důkaz o původně rovněž profánním – obytném charakteru třetího podlaží,¹⁸⁾ které bylo ovšem oproti spodnímu podlaží převýšené, což by v případě rovnocenné

14) Rozvaha o rozsahu a účelu změn, provedených v důsledku konečného rozhodnutí o prostorném čtyřramenném schodišti ke kapli, tak jak byly publikovány Z. Chudárkem (pozn. 8), vyžaduje podrobnější diskusi, na kterou zde není místo. V každém případě představa o využití a fungování takové ryze obytné věže, její přístupnosti a obyvatelích, vzbuzuje ještě více otázek, než představa o věži, která měla mít ve svých prostorách vyhrazeno místo pro úschovu posvátného pokladu, a zakončovat vzestupnou cestu, začínající v císařském paláci.

15) Literaturou opomenuta zůstala Vlastou Dvořákovou nadhozená interpretace Karlštejna jako poutního hradu a jeho *symbolické topografie*, kde se uskutečňuje pouť za ostatky po desítkách schodů jako rituální vzestup, obdobný výstupu po posvátných místech Jeruzaléma. Nahlíží karlstějnskou duchovní pouť jako pozemské putování strmými schodišti – symbolickou pouť duše s odkazem na dobové skladby o putování duše k ráji a popisy jeruzalémských svatých míst. V. Dvořáková – D. Menclová, Karlštejn. Státní hrad. Praha: Olympia 1972, s. 27. K tomu též D. Menclová 1957, o. c. v pozn. 3 a M. Flégl, Úloha historismu při vzniku Karlštejna a v další činnosti Karla IV. jako stavebníka. Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 111–122.

16) V poslední literatuře se často mísí názor o dodatečné úpravě věže, jež měla následovat po konečném rozhodnutí o funkci hradu Karlštejna, s poukazem na výklad „záměrné archaičnosti“ jeho architektury motivované zcela „mimořádným obsahem“ a jeho „specifickým využitím“, dokumentovaným pěti sakrálními prostory (J. Fajt – J. Royt, Splendor imperii – Velká věž in: J. Fajt (ed.), Magister Theodoricus, o. c. v pozn. 1, s. 198). Tato tvrzení si ale navzájem odporují: Archaický vzhled hradu byl plánován od začátku a byl-li motivován specifickým využitím a mimořádným obsahem hradu, musel být i tento zamýšlen od samého počátku.

17) Trámové stropy zachytil průzkum J. Mockera i nad klenbami 1. patra a kaple, zatímco krbový otvor v kapli neuvádí – viz Magister Theodoricus, o. c. v pozn. 1, s. 55, obr. 10 a Mockerův skicák, publikovaný in: Z. Chudárek, Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna, Zprávy památkové péče 61, 2001, s. 29.

18) Z. Chudárek, 2003, o. c. v pozn. 8. Není mi známo, zda to podporují i zbytky omítek na stěnách nad klenbou a povrchová úprava trámů.

obytné funkce obou podlaží nemělo logiku. Definitivní úpravy se ale bezpochyby vázaly na zřízení čtyřramenného vřetenového schodiště.

Do třetího patra se pokračovalo po schodech v síle zdi,¹⁹⁾ do čtvrtého vedly odtud již jen žebřikové schody. Obě poslední patra sloužila jako strážnice pro many, konající na opevnění věže službu. Nejvýznamnější prostor věže v třetím podlaží, odlišený výškou i absencí krbu, se tak nacházel v jejím středu, obklopený zespodu i shora místnostmi, vyhrazenými pro spolehlivé ochránce z řad rytířských manů.

Pro podporu staronové teze, že Karlštejn byl budován přeci jen s myšlenkou na budoucí eventuální úschovu říšských klenotů, je třeba se vrátit jednak k okolnostem jejich získání Karlem IV. po jeho zvolení římským králem, jednak k možným zdrojům inspirace pro podobu takového úkrytu.

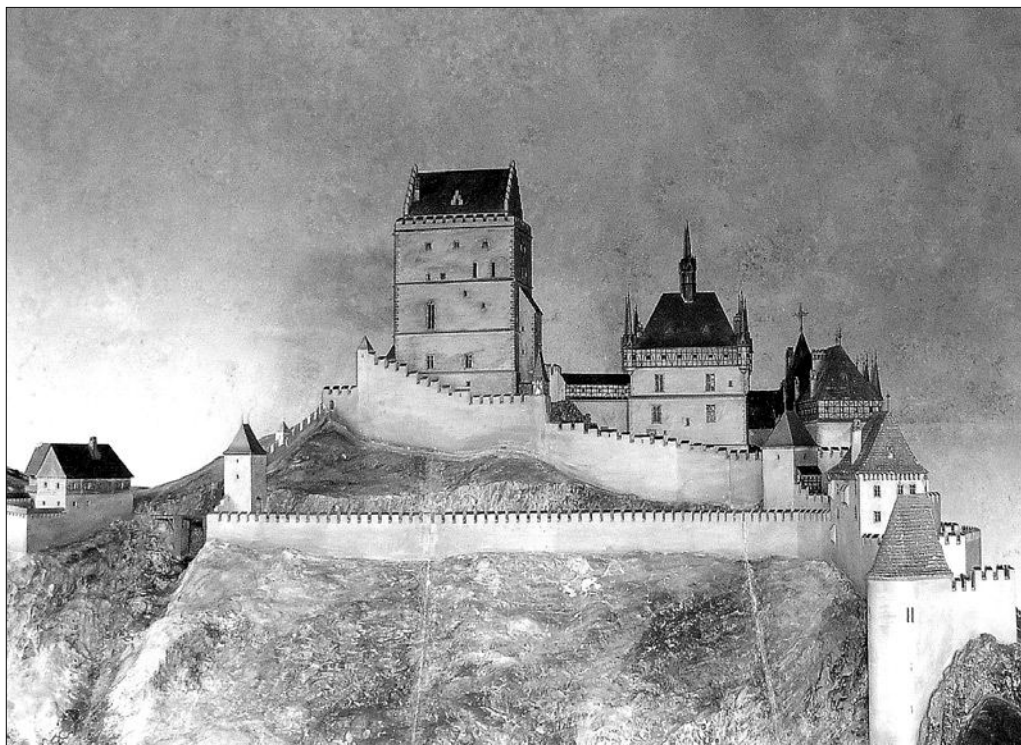
Není třeba opakovat, že získání říšských klenotů mělo pro obecné uznání Karla IV. coby římského krále a budoucího císaře zcela zásadní význam a že přitom na jejich uložení na území českého království bylo nahlíženo velmi negativně.²⁰⁾ Prakticky až do návratu z císařské korunovace, která jeho pozici legitimního nejvyššího představitele světské moci potvrdila a posílila, nehovořil veřejně o svých záměrech stran uložení říšských klenotů, které vládu nad říší ztělesňovaly a byly zvány „*insignia, quae imperium dicuntur*“.²¹⁾ Aby Karel klenoty získal a poté odvezl do svého českého království, musel rozehrát komplikovanou diplomatickou hru a veškerý svůj politický důvtip. Ani po smrti Ludvíka Bavora neměl cestu k nim usnadněnou.²²⁾

19) K jejich dodatečnému vlámání po zbudování čtyřramenného vřetenového schodiště též Z. Chudárek, 2003, o. c. v pozn. 8, s. 470 a *Týž* v tomto sborníku. Veškeré stavební změny, Z. Chudárkem zachycené, opravdu poukazují na „zásadní změnu stavebního programu“. Jde jen o to, zda tato zásadní změna *a priori* vylučuje prvotní úmysl o umístění svatyně do hlavní věže, byť přístupné schodišti v síle zdi.

20) K tomu v české literatuře zejména R. Koss – O. Bauer, *Archiv Koruny české*, 1. Dějiny archivu. Praha 1939, s. 69 a naposledy J. Kroupová – P. Kroupa, *K otázce uložení svátostin svatě říše římské v Čechách*, *J. Fajt* (ed.), 2003, o. c. v pozn. 8, s. 399–409.

21) R. Koss – O. Bauer, o. c. v pozn. 20, s. 68–70 a J. Kroupová – P. Kroupa, o. c. v pozn. 20.

22) Syn Ludvík Braniborský, který se stal 1342 po vyhnání Jana Jindřicha Lucemburského druhým chotěm Markéty Maultasch, napadl 1347 nejprve Trident a donutil uprchnout prolucemburského biskupa Mikuláše Brněnského. Poté získal Eduarda III. pro úlohu římského protikrále. Karel nato rozehrál hru s falešným Waldemarem, údajným právoplatným braniborským markrabětem. Když Ludvík na oplátku prosadil volbu nového protikrále Günthera ze Schwarzburku, Karel kontroval vzápětí přetažením jediného právoplatného volitele, rýnského falckraběte Rudolfa na svou stranu: vzal si v březnu 1349 jeho dceru An-

Obr. 4: Maketa gotického hradu Karlštejna podle D. Menclové, pohled od jihu. (Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, expozice na hradě Karlštejně).

Karlův předchůdce na císařském trůnu, Ludvík Bavor, je sám také neobdržel hned po zvolení za římského krále v roce 1314, ale až po porážce protikandidáta Fridricha Sličného roku 1323 (bitva u Mühlendorfu, kterou *de facto* vyhrál Jan Lucemburský). Ludvík klenoty uložil do v roce 1321 postavené kaple sv. Markéty na svém hradě v Mnichově, pod ochranou čtyř cisterciáků z Fürstenfeldu.²³⁾ Těžko by měl Karel IV. zájem navazovat jakkoli na příklad úschovy říšských klenotů, spojený s konfliktní postavou jeho hlavního protivníka v nárocích na římský trůn (do roku 1347, kdy Ludvík zemřel).

Pokud Karel hledal poučení a inspiraci v historii úschovy relikvií, nemohl navázat ani na svého děda, císaře Jindřicha VII., který je držel jen velmi krátce, prakticky jen po dobu své římské cesty 1310–1313, jež skončila jeho smrtí.

nu za ženu. Vojenský střet obou táborů u Eltville skončil nakonec dohodou s Ludvíkem Braniborským, odstoupením protikrále a slavným holdem Karlovi jako jedinému římskému králi ze Frankfurtu 17. 6. 1349. Následovala královská korunovace v Cáchách 25. 7. 1349. Spor o Branibory Karel vyřešil odstoupením od falešného Waldemara a udělením říšského léna synům Ludvíka Bavora (m. j. se zasadil o úspěšné jednání o sejmnutí papežské klatby z Ludvíka a za zrušení neplatného manželství Jana Jindřicha s Markétou Maultasch), za což mu složili hold a přísahu věrnosti, a především – vydali Karlovi říšské klenoty již 12. 3. 1350. F. Palacký, *Dějiny národa českého I*. Praha 1848, s. 395 až 397; J. Spěváček, *Karel IV. Život a dílo*. Praha 1979, s. 214–220; L. Bobková, *Velké dějiny země koruny české*, svazek IV. a, 1310–1420. Praha, Litomyšl: Paseka 2003, s. 237–250.

23) Tato nedochovaná dvorská kaple se hlásí volně k tradici Sainte-Chapelle, pokud jde o výzdobu chóru sochami, není ale dvoupatrová, funkční spodní kaple tu přejímá loď. 25. 2. 1324 se Ludvík v kapli oženil se svojí druhou ženou, Markétou Holandskou; oba jsou zachyceni jako donátoři na reliéfu z kaple (München, Bayerisches Nationalmuseum): Markéta je zde v pozici hlavní donátorky, věnující kapli P. Marii. R. Suckale, *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*. München 1993, s. 23 až 24; A. Marksches, *Ludwig der Bayer (1314–1347): Krone und Krönungen*, in: M. Kramp ed., *Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2000, s. 469 až 488.

Obr. 5: Maketa gotického hradu Karlštejna podle D. Menclové, přechod mezi palácem, Mariánskou věží a Velikou věží (Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, expozice na hradě Karlštejně).

Karel neměl jistě zájem ani o zdůraznění vazby na římského krále Rudolfa Habsburského, který údajně nechal převést klenoty na rodový hrad Kyburg nebo Stein im Rhein.²⁴⁾

Pravděpodobnější je vědomé navázání na jiné tradice. Především je třeba zdůraznit, že myšlenka na znovuzískání římského trůnu neopustila Lucemburky od roku 1313, kdy Jindřich VII. náhle zemřel na samém počátku své vlády v roli korunovaného římského císaře. Bezpochyby právě k tomu směřovala Janova rafinovaná politická diplomacie od dvacátých let, rozhodnutí o výchově Václava-Karla IV. na francouzském dvoře od roku 1323 i pokus o získání držav v Itálii na začátku 30. let. Na rozdíl od svého předchůdce Ludvíka Bavora byl Karel IV. k této své možné budoucí roli systematicky, byť skrytě vychováván, a i když cesta k ní byla velmi spleťtá, myšlenka *renovatio imperii* v tradici říše Karla Velikého, převzatá od Jindřicha VII., byla jeho vnukovi a českému princovi jistě připomínána.²⁵⁾

Představy o uložení nejvážnějších svatých ostatků a vědomí jejich významu pro královský majestát a pro reprezentaci královské dynastie se utvářely ovšem již v Karlově mládí, prožitém ve Francii – nechci opakovat tisíckrát opakované, jen připomenu specifickou situaci Sainte-Chapelle-

le v areálu královského paláce v Paříži, která mohla též spolupůsobit při rozhodování o uspořádání prostor na Karlštejně.²⁶⁾ Dvoupatrová kaple, postavená 1244–1248 sv. Ludvíkem pro nejcennější relikvie křesťanského světa, zakoupené od byzantského císaře,²⁷⁾ stála v areálu Palais de la Cité jako solitér, uprostřed hlavního nádvoří – Cour du Mai. Přízemí Sainte-Chapelle, přístupné veřejnosti, bylo zasvěceno P. Marii, horní prostor, vyhrazený královskému dvoru, sv. Koruně a sv. Kříži. Na severní straně k ní byla připojena dvoupatrová menší stavba, jež skrývala v přízemí sakristii a pokladnici se souborem relikvií, v patře trezor pro nejdůležitější listiny království (v 18. století zbourána). Západní předsiň byla spojena přes krytou galerii (Galerie mercière a Grandes Aléas) s palácem (obr. 6). Z hlavního nádvoří se vystupovalo na tuto galerii

slavnostním nástupním schodištěm (Grands degrés), odkud se mohlo jít nalevo do kaple či napravo do paláce s monumentálním dvoulodním sálem, představujícím návštěvníkovi portrétní galerii předků kapetovské dynastie.²⁸⁾

Nejen výzdoba, zasvěcení a patrové uspořádání Sainte-Chapelle s dolní kaplí P. Marie a horní vyhrazenou nástrojem Kristova umučení, ale právě jejich spojení s oslavou rodu na Karla zapůsobilo. Nejposvátnější klenoty křesťanského světa na straně jedné a důraz na význam starobylého rodu, který je jejich držitelem na straně druhé – viditelná

26) Poprvé k tomu D. Menclová, 1957, cit. v pozn. 3, s. 281–282.

27) Roku 1239 získal Ludvík Trnovou korunu (la sainte Couronne d'Épîne) a uložil ji v palácové kapli sv. Mikuláše, až 1241 po obdržení dalších ostatků Kristova utrpení bylo zřejmě rozhodnuto o stavbě nové kaple. L. Grodecki, La Sainte-Chapelle, Paris 1975, s. 5–8. S ohledem na Karlštejn je třeba zmínit, že zasvěcení palácové kaple sv. Mikuláši náleželo k linii palácových kaplí podle modelu římské palácové kaple sv. Mikuláše, kterou dal postavit v lateránském paláci papež Callixte II. (1119–1124) nad sálem s pokladnicí a dvěma komorami. V kapli, jež měla oslavit konkordát wormský, byly na stěnách busty papežů a trůnící Madona v apsidě. V zasedací komnatě (camera pro secretis consiliis) se nacházely na stěnách malby triumfu legitimních papežů nad antipapeži, mající jasný politický kontext. E. Castelnuovo, Préhistoire du Palais des Papes, in: Monument de l'histoire. Construire, reconstruire le Palais des Papes. XIVe–XXe siècle. (Catalogue de l'exposition, Palais des papes, Avignon 29juin–29septembre 2002, s. 116–121.

28) Král měl v Paříži ze svých soukromých komnat, situovaných při zahradě blíž Seiny, vstup do paláce přes tzv. Velké aleje (Grandes Aléas) a přes galerii ke kapli. K rekonstrukci původního uspořádání naposledy M. Whiteley, Deux escaliers royaux du XIVe siècle. Les „Grands degrez” du Palais de la Cité et la „Grande viz” du Louvre, Bulletin monumental 147–II, 1989, s. 133–139. Na souvislost Ludvíkovy sbírky relikvií francouzských světců (zvána „caput totius regni Franciae”), která byla umístěna v sakristii dolního kostela, s Karlovým pozdějším shromažďováním relikvií mimo říšský poklad upozornil K. Otavský, K relikviím vlastněným císařem Karlem IV., k jejich uctívání a jejich schránkám, in: J. Fajt (ed.), 2003, o. c. v pozn. 8, s. 392; Poslední literatura k Sainte-Chapelle obsažena též in: P. Kouřil, Poznámky k popisu pařížské Sainte-Chapelle z roku 1378, tamtéž, s. 413–417.

24) Rudolf Habsburg údajně převzl 1273 po korunovaci v Cáchách klenoty na rodové sídlo Kyburg u Winterthuru ve Švýcarsku, ale novější literatura se přiklání k jejich uložení na hradě Stein im Rhein, což bylo jeho oblíbené sídlo a potvrzují to i soudobé prameny. A. Bühler, Zur Geschichte der deutschen Reichskleinodien. Münster 27, 1974, s. 405–409. Kyburg naopak stále uvádí H. M. Gubler, Die Kunstdenkmäler des Kantons Zürich, Bd.3. Die Bezirke Pfäfers und Uster. Basel 1978, s. 157.

25) Základní charakteristika nového politického modelu římského krále Jindřicha VII. in: J. Spěvák, Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. Praha 1994, s. 89–110; C. D. Dietmar, Heinrich VII., Graf von Luxemburg, römischer König und Kaiser, in: F.-J. Heyen Hg., Balduin von Luxemburg, Erzbischof von Trier – Kurfürst des Reiches 1285–1354. Mainz 1985, s. 43–54.

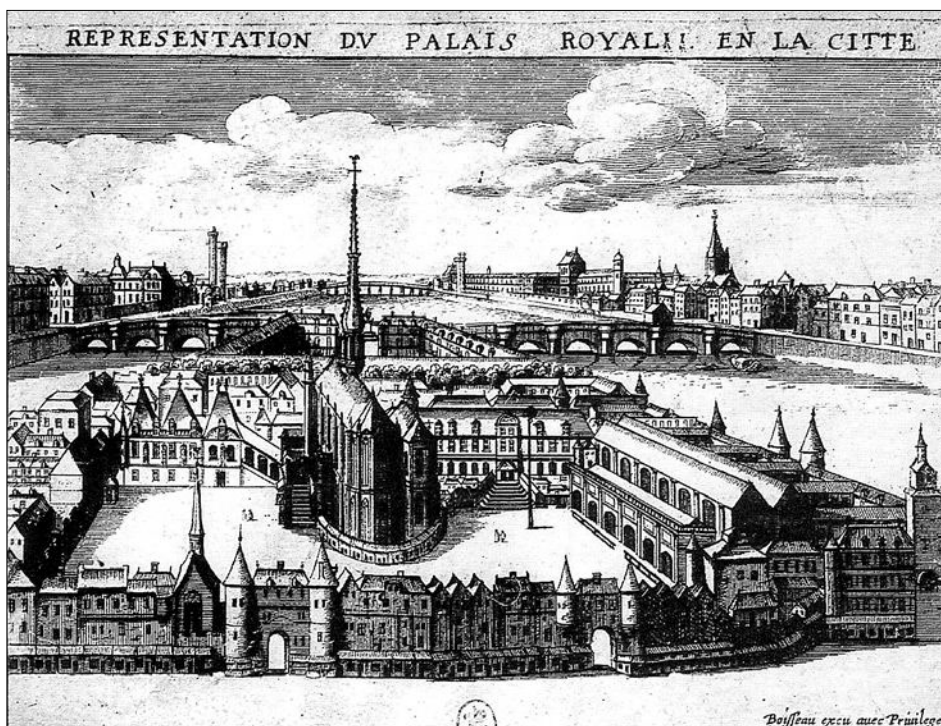
proklamace zprostředkovaná architekturou a její drahocennou výzdobou – to byla idea Karlem na Karlštejně jistě v podobném duchu zopakovaná a mnohonásobně rozvedená.²⁹⁾

Pokud jde o názor, že schodištní cyklus na Karlštejně mohl být ovlivněn podobnými malovanými cykly v prostředí francouzského a anglického královského dvora, konkrétně schodištním cyklem sv. Ludvíka v Louvru a schodištním cyklem sv. Edvarda Vyznavače v londýnském Toweru,³⁰⁾ je třeba věci uvést na pravou míru: Neexistují zmínky o malovaném cyklu v kapetovském Louvru. Proslulé velké schodiště nového Louvru Karla V. (architekt Raymond du Temple, 1365–1380) nepadá v úvahu, protože šlo o skeletovou konstrukci, provedenou záměrně tak, aby bylo vidět sestupujícího a vystupujícího krále, jak zaznamenala Christine de Pisan.

Umístěny v něm byly sochy žijících členů královské rodiny. Schody vedly ke královým pokojům s privátní kaplí a oratoří (královna obývala první patro pod ním).³¹⁾

Pokud jde o legendu sv. Edvarda Vyznavače v londýnském Toweru, nebyla umístěna na schodišti, ale v kapli sv. Jana, jež se nachází v tzv. Bílé věži z doby kolem roku 1080. Vymalovat jej tam nechal tak jako na dalších svých sídlech Edward III., který se zasloužil o mimořádné rozšíření kultu sv. Edvarda v druhé třetině 13. století. Malby se v kapli nedochovaly, víme o nich jen díky soudobým pramenům.³²⁾

V nejstarší odborné literatuře byl uváděn mezi předlohami Karlštejna papežský Avignon.³³⁾ Tato idea byla již roku 1957 kriticky odmítnuta D. Menclovou a posléze i K. Mösenederem zamítnuta jako zcela periferní vliv.³⁴⁾ Přesto nebude jistě na škodu podívat se na tuto možnost znovu a nezaujatě dnes, na základě současného bádání a po

Obr. 6: Pohled do areálu Královského paláce v Paříži (Palais de la Cité) na konci 16. století. V centru dispozice Sainte-Chapelle se sakristií a pokladnicí po severní straně, za ní „Galerie Merciere“ s velkými schody (Grandes dégrés) a kolmo k nim křídlo s velkým slavnostním sálem.

nových průzkumech papežského paláce.³⁵⁾ Karel IV. pobýval v Avignonu u papežského dvora spolu s otcem v březnu 1340 a poté v březnu a dubnu 1344, oba pobyty zmiňuje jeho Vlastní životopis (kap. XVI a XX). V prvním případě se setkal v paláci s papežem Benediktem XII. a se svým bývalým učitelem Pierrem de Rosière (od 1342 papež Kliment VI.) v jeho kardinálské rezidenci, v druhém případě byli oba Lucemburkové oficiálními hosty papeže Klimenta VI., ubytovanými patrně přímo v paláci.³⁶⁾

Přestavba papežského paláce v Avignonu byla v té době jedním z největších stavebních podniků své doby, přitahovala nejlepší umělce a řemeslníky domácí i zahraniční. Na jaře 1340 mohl Karel spatřit rozestavěný palác Benedikta XII. (papežem 1334–1342), kde se od zahájení prací v roce 1335 dokončilo severní křídlo, jež zabírala dlouhá jed-

29) Roku 1298 v souvislosti s kanonizací sv. Ludvíka přibýly k ostatkům Kristova utrpení i relikvie tohoto rodového světce – scénám z jeho života byly věnovány nástěnné malby v dolní kapli. L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien III/II*. Paris 1958, s. 817.

30) V. Dvořáková, Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení, *Umění* 10/1961, s. 109–169, zde s. 134.

31) M. Whiteley, cit. v pozn. 28, s. 141–150.

32) O umístění fresek L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien III/II*. Paris 1958, s. 411. Malby z kaple sv. Jana v Toweru se nedochovaly, ale o jejich existenci vypovídají dobové prameny. Více k tomu T. Borenius, 'The Cycle of images in the Palaces and Castles of Henry III', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 6, 1943, s. 40. Za obsáhlé informace a upozornění na literaturu děkuji Paul Crossleymu z Courtauld Institute of Art, London.

33) F. Bock, *Schloß Karlstein in Böhmen*, *Mittheilungen der k. k. Kommission III*, 1858, s. 99; J. Neuwirth, *Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Hussitenkriegen*, Prag 1893, s. 556–558; E. Bachmann, *Gotik in Böhmen*, 1969, s. 97.

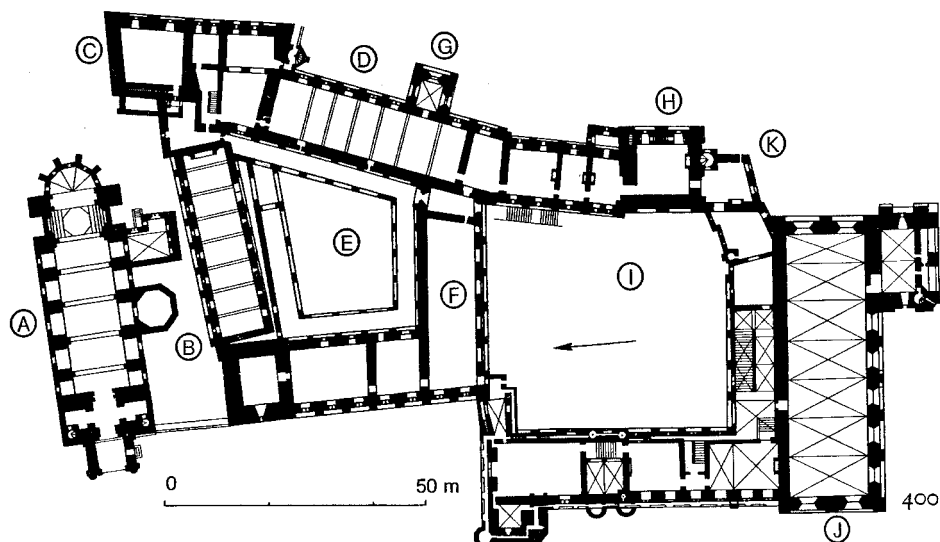
34) D. Menclová, 1957, o. c. v pozn. 3, s. 288; K. Möseneder, *Lapides Vi-vi. Über Kreuzkapelle der Burg Karlstein*. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* XXXIV, 1981, s. 39–69.

35) Nejnovější průzkumy vyústily roku 2002 ve výstavu, k níž byl vydán katalog *Monument de l'histoire. Construire, reconstruire le Palais des Papes. XIVe–XXe siècle*. Catalogue de l'exposition, Palais des papes: Avignon 29juin–29septembre 2002. D. Menclová navrhuje ideu hlavně proto, že byla postavena na možném připsání architektonické koncepce Karlštejna Matyášovi z Arrasu, kterého si podle triforiového nápisu přivedl Karel IV. z Avignonu 1344 (J. Neuwirth, o. c. v pozn. 33). Ona sama po návštěvě Avignonu v roce 1947 odmítla vliv architektury papežského paláce, pokud jde o základní dispozici i sloh, a nenašla žádné podobnosti krom obecného typu donjonu. Neuwirth zřejmě podle toho, co uvádí, Avignon nikdy nenavštívil, ale v Dějinách umění v Čechách z r. 1893, opevně o tehdy novou publikaci Dějin papežské knihovny (F. Ehrle, *Historia bibliothecae Romanorum pontificum Bonifatianae tum Avenionensis, I. Romae* 1890), kde jsou staré popisy paláce zveřejněny, podobnost hledal zejména ve výzdobě interiéru. Nezávisle na obou autorech jsem přijala tuto možnost až po několika návštěvách paláce a rozkrytí jeho stavebních dějin, když jsem si dokázala rekonstruovat dojem, jakým působil palác v letech 1340 a 1344, kdy tam Karel delší dobu pobýval.

36) Patro jižního křídla – *ail du Conclave* – mělo vyhrazené komnaty pro vzácné hosty, doložen je zde Karlův pobyt r. 1365 v „chambre de l'Empereur“. S. Gagnière, *Le Palais des Papes d'Avignon*. Avignon 1994, s. 65.

nolodní dvoupatrová kaple, a pak zejména impozantní Velká věž (v soudobých pramenech *Magna turris*, či *Turris domini pape*, až později přejmenovaná na *Tour des Anges*), která dominovala celé dipozici, dokončovalo se pomalu i východní křídlo. Při delším a důležitějším pobytu roku 1344 mohl Karel již obdivovat dostavěný palác Benedikta XII., situovaný kolem rozlehlého pravoúhlého dvora (obr. 7). Jižní křídlo, otočené hlavní fasádou a bránou k městu, s nárožní věží Bílého kardinála (*Tour du Cardinal Blanc*), bylo vyhrazeno pro hosty. Na ně navazující západní křídlo obývali papežovi *familiares* a zakončovala je na severozápadě nárožní věž se zvony (*Tour de la Campana*). Severní křídlo zabírala dvoupatrová jednolodní kaple, v patře sklenutá dřevěnou klenbou. Nejdelší bylo východní křídlo: obsahovalo konsistoř a v patře slavnostní sál – tzv. velký tunel (*Grand tñel*), a rovněž věžový přístavek s kaplemi sv. Jana Evangelisty a sv. Marcíala. Na jihu je ukončovala zmíněná Velká věž, před níž byly situovány budovy papežových soukromých komnat (obr. 8). Srdcem tohoto Benediktova paláce byla právě tato Velká věž – ani ne tak pro svoji výšku či objem, ale protože skýtala úkryt pro to, co měla Svatá stolice nejceněnějšího: vlastní posvěcenou osobu papeže. V ní jako v nejpevnější schráně byla jeho ložnice, papežský trezor, cenné sbírky. Věž, stavěná nad půdorysem čtverce o straně 17,5 m, byla vysoká 46,5 m, komunikaci mezi patry zajišťovala schodiště vybudovaná v obvodních zdech o síle 3 m. Přízemí věže zaujal klenutý sklep a nad ním utajený trezor, nad tím pak byl pokoj komorníka a nad ním pokoj papeže. Nad papežovou ložnicí byly situovány prostory s trezory a knihovnou, a věž ukončoval kamenný nástavec (*châtelet*) s ochozem pro strážce.

Nástěnná malba pokojů ve věži, provedená temperou na kámen, zaplnila stěny bohatou listovou a rozvilinou dekorací s ptactvem, nahoře ukončenou vlysem s kvadriloby, dole malovanou draperií.³⁷⁾ Nejblíže u věže ve východním křídle byly další pokoje papeže a jeho studio ve věžovém přístavku, za nimi směrem k severu se vcházelo do dlouhého slavnostního sálu (*Grand Tñel*), jehož dřevěná lomená va-

Obr. 7: Avignon, půdorys papežského paláce s katedrálou Notre-Dame.

A – katedrála, B – kaple Benedikta XII., C – Věž „Trouillas“, D – křídlo s dvoupatrovou kaplí (též konsistoř), E – nádvoří paláce Benediktova, F – křídlo pro hosty (též konklave), G – věž sv. Jana s kaplí sv. Marcíala, H – *Magna Turris*, později Věž andělů, I – velký dvůr Klimentův, J – jižní křídlo Klimentova paláce s audienčním sálem v přízemí a kaplí v patře, K – věž garderoby s pracovnou Klimenta VI. a kaplí sv. Michala s „historií andělů“.

lená klenba byla pokryta modrou textilií s plastickými zlatými hvězdami.³⁸⁾ Benedikt XII. obklopil svůj palác věžemi: krom Velké věže to byly *Tour de l'Etude*, a na severovýchodě *Tour de Trouillas*, *Tour des Latrines*, *Tour de la Cuisine*, na severozápadě *Tour de la Campana*. Jeho palác se proto jevil kronikářům 14. století jako velká pevnost, obklopená věžemi a vyhnaná do výše³⁹⁾ (obr. 9), což kontrastovalo s novým palácem Klimenta VI., stavěným jižně od něj od roku 1342. Klimentův hlavní architekt Jean de Louvres přistavil do jara 1344, kdy byl Karel v Avignonu, k Velké věži Bonifáce XII. na jihu další věž (*Tour de la Garde-Robe*), skrývajíc v sobě dole lázeň, nad ní dvě patra s dřevěnými stropy, vyhrazená pro garderobu a nad nimi v 3. patře pracovnu Klimenta VI. (*Chambre du Cerf*), nejvýše pak – přístupnou schody v síle zdi – kapli sv. Michala s klenbou pokrytou 1345 nádhernými malbami Mattea Giovannettiho, představujícími historii andělů (odtud převzala pak jméno Velká věž – *Tour des Anges*). Za touto jihovýchodní částí paláce vyrostla zahrada s fontánami a klecemi pro zvířata.

Na mladého Karla musely obě návštěvy Avignonu udělat velký dojem. Starý palác Benedikta XII., který poznal při první návštěvě, imponoval vzezřením mohutné pevnosti obklopené věžemi, kde strohý exteriér kontrastoval s nádhrou hýřícími interiéry, plnými maleb, barevných dlažeb, zlatem vykládaných stropů.

Zejména hlavní věž se schodišti v síle zdi, s papežskými komnatami a trezory a s přilehlým slavnostním sálem, kte-

37) Zálubu v interiérech zdobených nástěnnými malbami si papežové přinesli s sebou již ze svých římských rezidencí: Ve starém lateránském paláci Mikuláš III. (1277–1280) zřídil nádherně vymalovanou palácovou kapli Sancta sanctorum, přístupnou přechodem přímo z paláce, kromě toho nechal přestavět vatikánský palác, kde připadla hlavní úloha opět nástěnným malbám. J. Gardner, Nicolas III's oratory of the Sancta Sanctorum and its decoration, *The Burlington Magazine* 1973/II, s. 283–294; C. D'Onofrio, La committenza e il mecenatismo di papa Niccolò III in: A. M. Romanini ed., Roma anno 1300, Roma 1980, s. 553 až 562; R. Krautheimer, Rome, portrait d'une ville 312–1308. Paris 1999; H. L. Kessler-J. Zacharias, The Sancta sanctorum, Reliquary of Reliquaries, in: Rome 1300. On the path of the pilgrim, Yale university 2000, s. 38–63; E. Castelnovo o. c. v pozn. 27, kde poslední literatura.

38) K roku 1339 byly již hotovy „tectis tinelli magni et turris capellae“. Strop s hvězdami byl proveden však až v červenci 1345. F. Ehrle, o. c. v pozn. 35, s. 608–609. Stěny sálu ve stejném roce pokryl nástěnnými malbami Matteo Giovannetti, kterému jsou připisány i malby v kapli sv. Jana a sv. Marcíala. E. Castelnovo, Matteo Giovannetti et le décor du Palais des Papes in: *Monument* 2002, o. c. v pozn. 27, s. 71 až 75.

39) „... est dictum palatium valde solemne miraeque pulchritudinis in mansionibus et immensae fortitudinis in muris et turribus...“. Podle E. Baluze, Vitae paparum Avenionensium, 1693, 133 cit. in F. Ehrle, o. c. v pozn. 35, s. 589.

Obr. 8: Maketa papežského paláce s katedrálou na konci 14. století (fotoarchív autorky).

rá dominovala celé dispozici, zůstala asi zapsaná v jeho paměti. Kliment VI. ho jistě na jaře 1344 provedl „svoji“ věží (*Tour de la Garde-robe*), připojenou k Velké věži Benediktově, s níž ta Klimentova soutěžila ne velikostí, ale nádhrou zařízením a výzdobou. Pochlubil se čerstvými malbami italských mistrů a ukázal mu možná i plány pro zamýšlené jižní a západní křídlo. Vzhledem ke Karlštejnu upozorňují kromě celkového pojetí strohé pevnostní architektury s mohutnými hranolovými věžemi, skrývajících v sobě nádherné, malbami zdobené interiéry, také na schodiště ke kaplím ve věžích, provedená v síle zdí.⁴⁰⁾ Pozornost zaslouží i nápadná podobnost fragmentů dekorace karlstějnského paláce a obydlí pro hosty v papežském paláci Benedikta XII. (právě tam, kde mohl Karel s otcem roku 1344 pobývat), sestávající z prostorově pojatých arkád, nesených subtilními tor-dovanými sloupky s kosmatským dekorem⁴¹⁾ [LIX]. Kromě papežského paláce mohly Karla v Avignonu oslnit rovněž výstavné příbytky kardinálů (*livrées cardinales*) a dalších nejvyšších hodnostářů, kteří si zvali nejlepší italské, později i jihofrancouzské

malíře k výzdobě svých rezidencí již za Jana XXII. a Benedikta XII. Mnozí z nich měli před očima nové nádherné dekorace, prováděné v Římě pro jubilejní rok 1300.⁴²⁾ Karel IV. se tak měl možnost seznámit s římskou „novou malbou“ (či přesněji s její jihofrancouzskou odezvou a pokračováním) ještě před první římskou cestou v roce 1355.

Od chvíle, kdy se Karel stal při jednáních u papeže horkým kandidátem na římský trůn, měl čas promýšlet konkrétnější strategii své budoucí role. Ve chvíli jeho zvolení roku 1346 se stala aktuální i otázka budoucího uložení říšského pokladu, bylo jen otázkou času, kdy jej opravdu získá do svých rukou, a vyvinul proto také značné úsilí.

Při zvažování o způsobu jejich uložení bez připomínky Wittelsbachů i Habsburků se zřejmě vědomě obrátil k tradici sálské a zejména štaufské: Římští panovníci z tohoto rodu jako první zvolili pro klenoty pevný úkryt na rodovém hradě Trifelsu v Rýnské Falci (uchovávan tam 1126–1253, 1208–1221, 1244–1274). Péči o ně zajišťovali dva mniši z cisterciáckého opatství v Es-sertalu). Do té doby klenoty cestovaly se svým držitelem.⁴³⁾

Obr. 9: Avignon, věž katedrály Notre-Dame a věž paláce Benedikta XII. *Tour de la campane* (snímek K. Benešovská).

40) I kdyby ve Velké věži na Karlštejně byla užívána před výstavbou čtyřramenného schodiště jako jediná komunikace mezi patry schodiště v síle zdí, není to důkaz pro ryze profánní funkci všech prostor ve věži.

41) Malby jsou nověji datovány již do doby Benedikta XII. E. Castelnovo, o. c. v pozn. 27, s. 71 a Týž, *La pittura di Avignone capitale*. Roma, Napoli, Avignon. *Arte di curia, arte di corte*, Roma 1996, s. 57–91. D. Vingt-tain, Avignon. *Le palais des Papes*, Zodiaque 1998.

42) E. Castelnovo uvádí v těchto souvislostech zejména kardinála Jacopa Stefaneschi, jenž zadal Giottovi výzdobu atria u sv. Petra ve Vati-

káně a polyptych pro tamější hlavní oltář. Do Avignonu pozval Simone Martiniho a ještě předtím Mistra Kodexu sv. Jiří. E. Castelnovo, 2002, o. c. v pozn. 27, s. 72n.

43) K uložení klenotů např. A. Bühler, *Zur Geschichte der deutschen Reichskleinodien*, Münster 27/1974, s. 405–409; N. Grass, *Reichskleinodien-Studien aus rechtshistorischer Sicht*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 248, Wien 1965, s. 50–55; H. Fillitz, *Die Reichskleinodien*, in: *Kronungen*, o. c. pozn. 23, s. 141–148. V české literatuře po-

Trifels je románský hrad na vysokém pískovcovém vrchu v kraji Annweiler.⁴⁴⁾ Dispozici vévodí vysoká obytná hranolová věž z 12. století, stavěná z mohutných bosovaných kvádrů, která je současně bergfritem – štítovou obrannou věží, věží vstupní a věží kaplovou: V prvním patře se nacházela kaple s apsidou, zaklenutá křížovou žebrovou klenbou. Předstín kaple tvořila nástupní prostor k hornímu paláci. V komnatě nad kaplí skrze kruhový střední otvor bylo možno poslouchat liturgické zpěvy a bohoslužby, odbývajcí se v dolní kapli. Karel mohl poznat Trifels osobně či z vyprávění nejspíše v letech 1348–1349: tehdy si totiž vybral (nečekaně a k ne- libosti papeže, který podporoval sňatek s šestnáctiletou dcerou anglického krále Isabellou) z politických důvodů (odlákal tím hlas protikandidátovi Güntherovi ze Schwarzburgu) za svoji druhou ženu dceru rýnského falckraběte Annu. Sňatek se konal v březnu 1349. 25. července 1349 byl Karel konečně Balduinem Lucemburským, arcibiskupem trevírským, slavnostně i s Annou korunován i intronizován v tradičním korunovačním městě římských králů, Cáchách, a přihlásil se tím oficiálně k „*státotvorné a sakrální tradici univerzální křesťanské říše Karla Velikého*“.⁴⁵⁾

Obr. 10: Avignon, papežský palác, Tour des Anges Benedikta XII. a s ní sousedící Tour de la garde robe Klimenta VI. (snímek K. Benešovské).

ZÁVĚR

Uvedla jsem jen několik málo příkladů, s nimiž se Karel setkal ve chvílích životně důležitých – v mládí a později na životních politických křížovkách na cestě k nejvyšší světské hodnosti současného křesťanského světa, které proto vnímal se zostřenou pozorností a které mohly sehrát důležitou roli při vytváření představy o místě budoucího uložení říšského pokladu i souboru nejzvácnějších relikvií, které osobně shromáždil jako římský král a císař. Stejnou,

prvé D. Menclová, 1957, o. c. v pozn. 3, která tamtéž upozornila také na příklad uherského Vyšehradu, postaveného 1261 královnou Marií k ochraně vdov a sirotků. Od 1320 sem Anjouovci ukládali královské insignie a klenoty, tradice se udržela až do náporu Turků. Karel IV. Vyšehrad navštívil 1335 u příležitosti významných jednání mezi Anjouovci a Lucemburky; Trifels zmiňuje prakticky veškerá literatura, zabývající se uložením říšského pokladu. Naposledy v souvislosti s Karlem IV. P. Crossley, *The Politics of Presentation: The Architecture of Charles IV of Bohemia*, in: *Courts and Regions*, ed. A. J. Minnis, York 2000, s. 99–172 a hl. 132–158; J. Kroupová – P. Kroupa, o. c. v pozn. 20, s. 403. Bez souvislosti s uložením říšských klenotů, ale jako potvrzení tradice štítových věží – bergfritů, uchovávajících v sobě kaple, možno uvést i románský hrad salcburských biskupů ve Friesachu (věž s kaplí z let 1180–1230). B. Kienzl – G. Seebach – U. Steiner, *Die Profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Friesach*, Österreichische Kunsttopographie, LI, Friesach-Profanbauten, Wien 1991.

44) G. Dehio, *Handbuch der Kunstdenkmäler. Rheinland-Pfalz. Saarland* 1984, s. 35–37.

45) J. Spěváček, *Karel IV. Život a dílo*. Praha 1979, s. 219 a pozn. 22 zde výše; K obřadu korunovace a intronizace v Cáchách N. Gussone, *Ritus, Recht und Geschichtsbewußtsein. Thron und Krone in der Tradition Karls des Großen*, in: *Krönungen*, o. c. pozn. 23, s. 35–43.

46) Více než výstižně to před půl stoletím vyjádřila badatelka, která zasvětila Karlštejnu velkou část svého života, Dobroslava Menclová, v mnohokrát zde zmiňované, ale v literatuře opomíjené studii z roku 1957 (pozn. 3, s. 229): „... jak při volbě stavebního typu tak i ve vnitřní výpravě Karlštejna bylo použito cizích vzorů, ale nikoli přímo, nýbrž jen jako podnětů k podepření hlavní myšlenky, která stavbu vyvolala v život. A tou byla oslava císařského majestátu, podřízeného ovšem podle středověké představy Králi nejvyššímu, Kristu.“

47) Nabízí se otázka, zda ze stejného důvodu, totiž utajení skutečných úmyslů stran dlouhodobého odvozu klenotů z říše, a uchlácholení kurfiřtů, nepověřil ochranou klenotů cisterciáky z prolucemburského tyrolského opatství ve Stamsu, kde snad údajně byly nějaký čas po smrti Ludvíka Bavora uschovány. (K tomu zejména N. Grass, o. c. v pozn. 43, s. 57; Z. Hledíková, *Fundace českých králů ve 14. století*, *Sborník historický* 28, 1982, s. 29; F. Machilek, *Pivatfrömmigkeit und Staats-*

frömmigkeit, in: F. Seibt hsg., *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, Prestel Verlag München 1978, s. 93; J. Kroupová – P. Kroupa, o. c. v pozn. 20, s. 403. Učinil tak asi především s ohledem na předešlou tradici.

Ačkoli existují Karlovy listiny, v nichž Karel za tuto službu klášter odměňuje, v českém prostředí – pokud je mi známo – není po každodenním sloužení chórové modlitby u říšských klenotů ze strany štamských cisterciáků jediná stopa.

48) Pokud jde o úvahy o Karlových plánech na uložení říšského pokladu v rámci nově založeného Nového Města pražského, konkrétně o klášter augustiniánů kanovníků na Karlově (ideu Z. Hledíkové rozvinuli naposledy obsažně J. Kroupová – P. Kroupa, o. c. v pozn. 20, s. 399–409. Z. Hledíková, *Fundace českých králů ve 14. století*, *Sborník historický* 28, 1982, s. 29.) nebo o klášter benediktinů Na Slovanech (k této myšlence, podsunuté v článku J. Kroupová – P. Kroupa, o. c. v pozn. 20, s. 402 K. Benešovské a Z. Všečekové viz níže) domnívám se, že ji nelze přijmout. Je pravda, že opatí obou těchto významných Karlových fundací měli právo pontifikálií a splňovali podmínku, danou v papežské listině, že totiž jen kněz s tímto právem může sloužit mše a provádět jiné bohoslužebné úkony v místě, kde budou říšské svátostiny uloženy (L. Klicman ed., *Monumenta Vaticana res gestas Bohemiacas illustrantia I*, Pragae 1903, č. 1471).

V případě kláštera Na Slovanech jsem se snažila prokázat, že jako dočasný úkryt sloužila tzv. císařská kaple – dodatečně upravený a uzavřený prostor ve východním křídle kláštera, přístupný přímo z chóru kostela, kde se s největší pravděpodobností nacházely zničené malby s náměty souvisejícími s Karlovou silnou úctou ke dřevu sv. Kříže a k Nástrojům Kristova umučení (K. Benešovská, *Benediktinský klášter Na Slovanech s kostelem Panny Marie a slovanských patronů*, *Umění* 44, 1996, s. 118–130 a *Táz*, *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. (rec.)*, *Umění* 46, 1998, s. 267, pozn. 28 a *Táz* in: R. Baťková (ed.), *Umělecké památky Prahy II. Nové Město, Vyšehrad*, Praha: Academia 1998, s. 295). V této kapli mohly být klenoty dočasně uschovány před jejich vystavováním na Foru magnu Nového Města nebo zde při této příležitosti vystaveny k soukromé adoraci – jistě ale kaple nebyla zamýšlena jako trvalá schrána říšského pokladu. To by mohlo platit i o kapli v rámci kláštera na Karlově.

ne-li větší roli sehrálo vědomí jeho vlastní úlohy v uchování tradice „renovatio imperii“, četba a hovory s moudrymi a zkušenými lidmi v jeho okolí a řada dalších podnětů, jež nám dnes zůstávají utajeny.⁴⁶⁾

Nesmíme přitom zapomínat, že Karlova snaha o uložení říšského pokladu v Českém království a na hradě nově budovaném a spojeném s jeho jménem, by nikdy nebyla v říši oficiálně schválena a musela zůstat dlouhou dobu

Pro uložení klenotů by Karel s ohledem na vlastní pojetí císařského majestátu a vzhledem k předešlé tradici jistě nezvažoval místa ve středu hluchého města, byť chráněná klášterními zdmi.

v utajení.⁴⁷⁾ I kdyby zakládal hrad s tímto záměrem, nedeclaroval by to písemně – to je asi také důvod, proč se o této fundaci nepíše v listinách právní povahy před rokem 1357. Hrad byl projektován tak, aby mohl případně v budoucnu dostát tomuto účelu, obohacenému navíc o svátostiny, shromážděné Karlem samotným, a aby sloužil současně jako rezidence císaře Bohem vyvoleného. Vnitřní vybavení hradu, odpovídající symbolické pouti za adorací nejvzácnějších relikvií křesťanského světa, strážných „svatým vojskem“ i za spásou duše, která je vykonávána pod ochranou českých patronů, se však bezpochyby završilo až po římské cestě v roce 1368.⁴⁸⁾

ARCHITEKTUR IN DIENSTEN DES HERRSCHERS – DIE ARCHITEKTONISCHE GRUNDKONZEPTION VON KARLSTEIN UND IHRE INSPIRATIONSQUELLEN

Der Beitrag reagiert auf die Wendung, zu der in der Fachliteratur in den letzten 10 Jahren gekommen ist: Bauuntersuchungen des Großen Turmes (Z. Chudárek), haben den nachträglichen Einbruch des Körpers des Treppenanbaus in die Südwand nachgewiesen, der erst an die Entscheidung über die Platzierung der Kapelle im zweiten Stock und daraus hervorgehende Herrichtungen des vorherigen Zustandes, der angeblich mit der sakralen Funktion dieses Turmes nicht gerechnet hat, gebunden war. Dazu ist die Skepsis der Historiker hinzugekommen, die sich auf der Absenz der Quellen, die solche Absicht vor 1365 (Weihe der Kapelle) belegten, gründete und die im Katalog Magister Theodoricus 1998 und im Sammelbuch der Konferenz Holkapellen/Courts chapels 2003 ausgedrückt wurde.

Sofern aber Karl IV. die Burg Karlstein nur als seine Privatresidenz gründen würde, würde die Auswahl des komplizierten felsigen Terrains, das die übliche einfache Kommunikation zwischen einzelnen Baueinheiten durch die Vermittlung eines geräumigen Burghofes und des bequemen Antrittstreppehauses nicht ermöglichte, ihren Sinn verloren. Sie hat aber, im Gegenteil, die spezifische stufenartige Zusammensetzung der grundlegenden Burgeinheiten (Burggrafschaft – Palas – mittlerer Turm – großer Turm/Tour maitresse) verstärkt.

Die Autorin lehnt die Ansicht über die Gründung Karlsteins als einer bloßen Privatresidenz auch trotz den zusammengetragenen „Sachbeweise“ aus diesen Gründen ab:

- die vereinzelte Disposition der Burg, für die reine Privatresidenz schwer annehmbar, konnte nur in Erwägung ihrer zukünftigen möglichen Funktion und Bedeutung von dem Bauherr ausgewählt und von seinem Baumeister vorbereitet werden

- die Verbindung des festlichen Stockwerks des Kaiserpalas mit dem sakralen Raum des kleineren Turmes und dem Zugang zu der Kapelle im großen Turm wurde als der einzige aufsteigende Weg für den Kaiser und ausgewählte Gäste über Brücken und das Treppenhaus in der Mauerstärke proponent. Die Räume für die Wächter und die Burggarnison (Lehensmannen) waren getrennt, genauso wie der Eingang auf die Burgumgänge. Das Terrain der Umgebung der Türme war ungangbar.

- Karl IV. konnte in dem Moment der Gründung der Burg (1348?) seine Absichten mit ihr nicht bekennen. Auch selbst wenn er seit 1346 der gewählte römische König war und den Anspruch auf die Reichskleinodien hatte, im Jahre 1348 besaß er sie noch nicht und vor allem: der Plan auf ihre Aufbewahrung auf dem Gebiet des böhmischen Königreichs, wider Willen der Kurfürsten, konnte nicht öffentlich verkündet werden, wenngleich Karl mit ihm zweifellos rechnete und ihr Versteck durchdachte.

- mächtige prismatische Türme, die hinter den nüchternen Mauern prachtvolle, mit Malereien verzierte Interieurs versteckten – Schatzkammer, Privatkemenaten und Kapellen, verbunden durch das Treppenhaus in der Mauerstärke, haben den sich ausbreitenden Komplex des Papstpalastes in Avignon charakterisiert, den Karl in den Jahren 1340, 1344, 1346 – zur Zeit des größten Bauaufschwungs besuchte. Der Papst-

palast des Benedikts XII. und Klemens VI. und seine typischen mächtigen Türme wurden zweifellos zu einer der Inspirationsquellen bei dem Karls Nachdenken über die Burg für Kleinodien.

- der entscheidende Impuls zum Aufbau der Burg mit dem mächtigen Turm war dann sicher die Tradition der Aufbewahrung der Kleinodien unter den Staufern und Rudolf von Habsburg: die politische Wendung, ausgedrückt durch die Heirat mit Anna von der Pfalz und die Krönung in Aachen 1349 haben vielleicht ebenfalls die Rückkehr zum Beispiel des Trifels gestärkt.

ABBIILDUNGEN

Abb. 1: Situation der Burg Karlstein unter umliegenden Bergen (laut: A. Sedláček, *Hrady, zámky a turze české VI*, Praha 1889, S. 46).

Abb. 2: K. Liebscher, *Burg Karlstein vom Norden – rechts unter dem großen Turm das Eingangstor Voršilka*; (laut: A. Sedláček, *Hrady, zámky a turze české VI*, Praha 1889).

Abb. 3: Modell der gotischen Burg laut D. Menclová, Ansicht vom Südwesten.

(Nationales Denkmalinstitut – territoriale Facheinrichtung für Mittelböhmen in Prag, Exposition in der Burg Karlstein).

Abb. 4: Modell der gotischen Burg laut D. Menclová, Ansicht vom Süden. (Nationales Denkmalinstitut – territoriale Facheinrichtung für Mittelböhmen in Prag, Exposition in der Burg Karlstein).

Abb. 5: Modell der gotischen Burg laut D. Menclová, Übergang zwischen dem Palas, dem Marienurm und dem Großen Turm.

(Nationales Denkmalinstitut – territoriale Facheinrichtung für Mittelböhmen in Prag).

Abb. 6: Blick in das Areal des Königspalastes in Paris (Palais de la Cité) am Ende des 16. Jahrhunderts. Im Zentrum der Disposition die Sainte-Chapelle mit der Sakristei und der Schatzkammer auf der Nordseite, hinter ihr „Galerie Merciere“ mit großer Treppe (Grands degrés) und senkrecht zu ihr der Flügel mit dem großen Festsaal.

Abb. 7: Avignon, Grundriss des Papstpalastes mit der Kathedrale Notre-Dame. A – Kathedrale, B – Kapelle Benedikts XII., C – Turm „Trouillas“, D – Flügel mit der Doppelkapelle (auch Konsistorium), E – Hofplatz des Benedikts Palastes, F – Flügel für Gäste (auch Konklave), G – Turm des hl. Johannes mit der Kapelle des hl. Martial, H – Magna Turis, später Engelturm, I – großer Hof des Klemens, J – Südflügel des Klemens Palastes mit dem Audienzsaal im Erdgeschoss und der Kapelle im Stockwerk, K – Turm der Garderobe mit dem Arbeitsraum Klemens VI. und der Kapelle des hl. Michaels mit der „Engel-Geschichte“.

Abb. 8: Avignon, Modell des Papstpalastes mit der Kathedrale am Ende des 14. Jahrhunderts (Fotoarchiv der Autorin).

Abb. 9: Avignon, Turm der Kathedrale Notre-Dame und Turm des Palastes Benedikts XII., Tour de la campagne (Aufnahme K. Benešoušká).

Abb. 10: Avignon, Papstpalast, Tour des Anges Benedikts XII. und der benachbarte Tour de la garde robe Klemens VI. (Aufnahme K. Benešoušká).

(Übersetzung: J. Kroupová)